58

વૈશ્વિકરણ અને ડિજિટલ યુગમાં ભારતીય જ્ઞાન પરંપરાનાં મૂલ્યોની પ્રાસંગિકતા: યુવાપેઢી અને સંસ્કાર-સંરક્ષણની પડકારસભર સ્થિતિ

Dr. Rajankumar Manibhai Chauhan
Assistant Professor
Vivekanand College of Arts Ahmedabad, Gujarat

સારાંશ:

આ સંશોધનપત્ર વૈશ્વીકરણ અને ડિજિટલ યુગના પરિપ્રેક્ષ્યમાં ભારતીય જ્ઞાનપરંપરાનાં મૂલ્યોની પ્રાસંગિકતાનું વિશ્લેષણ કરે છે, ખાસ કરીને યુવા પેઢી અને સંસ્કાર-સંરક્ષણ સામે ઊભા પડતા પડકારોને ધ્યાનમાં રાખીને. વૈશ્વિક સંચાર, ટેકનોલોજી અને બજારકેન્દ્રિત સંસ્કૃતિએ સમાજના મૂલ્યતંત્રમાં ઊંડો ફેરફાર લાવ્યો છે, જેના પરિણામે યુવા પેઢી પરંપરાગત નૈતિક મૂલ્યો અને સાંસ્કૃતિક પરંપરાઓથી દૂર થતા જોવા મળી રહી છે. અભ્યાસ દર્શાવે છે કે ભારતીય જ્ઞાનપરંપરા, જેમાં યોગ, ધ્યાન, આત્મચિંતન, કર્તવ્યભાવ અને સહઅસ્તિત્વ જેવા તત્ત્વો સમાવિષ્ટ છે, આજના યુગમાં પણ યુવા પેઢીને માનસિક સંતુલન, નૈતિક દિશા અને સામાજિક જવાબદારી પૂરું પાડવામાં સક્ષમ છે. ગુણાત્મક અને વર્ણનાત્મક પદ્ધતિનો ઉપયોગ કરીને, આ સંશોધન યુવા પેઢી, ડિજિટલ માધ્યમો, વૈશ્વિક પ્રભાવ અને ભારતીય જ્ઞાનપરંપરા વચ્ચેના સંબંધને ઊંડાણપૂર્વક સમજવાનો પ્રયાસ કરે છે. પરિણામો સૂચવે છે કે યુવા પેઢીમાં સંસ્કાર–સંરક્ષણ માટે પરંપરા અને આધુનિકતાનો સમન્વય આવશ્યક છે.

ચાવીરૂપ શબ્દો :
વૈશ્વિકરણ, ભારતીય જ્ઞાનપરંપરા, ટેક્નોલોજી અને મૂલ્યપરિવર્તન, સામાજિક મીડિયા પ્રભાવ, શિક્ષણ અને મૂલ્યચેતના, મૂલ્યવિહીનતા

પ્રસ્તાવના :

૨૧ મી સદી વૈશ્વિકરણ અને ડિજિટલ ક્રાંતિની સદી તરીકે ઓળખાય છે. માહિતી અને સંચાર ટેકનોલોજીના અદ્વિતીય વિકાસે માનવજીવનના તમામ પાસાઓ, સામાજિક, આર્થિક, શૈક્ષણિક, સાંસ્કૃતિક તથા માનસિક ક્ષેત્રોમાં વ્યાપક પરિવર્તન લાવ્યું છે. વિશ્વ આજે "વૈશ્વિક ગામ"માં પરિવર્તિત થયું છે, જ્યાં વિચાર, સંસ્કૃતિ અને જીવનશૈલીઓ ઝડપથી સરહદો ઓળંગે છે. આ પરિવર્તનના કેન્દ્રમાં સૌથી વધુ અસરગ્રસ્ત વર્ગ યુવા પેઢી છે, કારણ કે તેઓ ડિજિટલ માધ્યમો, સોશિયલ મીડિયા અને વૈશ્વિક સંસ્કૃતિ સાથે સૌથી નજીકથી જોડાયેલા છે.

ભારતીય સમાજની વિશિષ્ટ ઓળખ તેની પ્રાચીન જ્ઞાનપરંપરા અને મૂલ્યવ્યવસ્થામાં સમાયેલી છે. વેદ, ઉપનિષદ, ભગવદગીતા , બૌદ્ધ અને જૈન દર્શન, સંત પરંપરા, ભક્તિકાળ તથા ગુરુ-શિષ્ય પરંપરાએ ભારતીય જીવનદર્શનને નૈતિકતા, આધ્યાત્મિકતા, સહઅસ્તિત્વ અને માનવધર્મની દિશા આપી છે. 'વસુધૈવ કુટુંબકમ્', 'સર્વે ભવન્તુ સુખિનઃ', 'અહિંસા પરમો ધર્મઃ' અને 'સત્યમેવ જયતે' જેવી સંકલ્પનાઓ માત્ર ધાર્મિક સૂત્રો નથી, પરંતુ ભારતીય સમાજની સંસ્કાર પ્રણાલીનું મૂળ તત્વ છે.

પરંતુ વૈશ્વિકરણ અને ડિજિટલ યુગના પ્રભાવ હેઠળ ભારતીય સમાજમાં, ખાસ કરીને યુવા પેઢીમાં, મૂલ્યપરિવર્તન અને સંસ્કાર ગ્લાનિની પ્રક્રિયા ઝડપથી આગળ વધી રહી છે. ઉપભોક્તાવાદ, ભૌતિક સુખની અતિશય લાલસા, વ્યક્તિવાદ, સ્પર્ધાત્મક જીવનશૈલી અને પાશ્ચાત્ય સંસ્કૃતિના પ્રભાવને કારણે પરંપરાગત નૈતિક મૂલ્યો અને સંસ્કાર પ્રણાલી પર પ્રશ્નચિહ્ન ઊભું થયું છે. સોશિયલ મીડિયા અને વર્ચ્યુઅલ વિશ્વે યુવાનોના વિચારો, સંબંધો અને જીવનદૃષ્ટિને નોંધપાત્ર રીતે પ્રભાવિત કર્યા છે, જેના પરિણામે ઓળખ સંકટ, માનસિક અસંતુલન અને મૂલ્યવિહિનતા જેવી સમસ્યાઓ સામે આવી રહી છે.

આ પરિસ્થિતિમાં મહત્વનો પ્રશ્ન ઊભો થાય છે કે, શું ભારતીય જ્ઞાનપરંપરા અને તેના મૂલ્યો આજના વૈશ્વિકરણ અને ડિજિટલ યુગમાં પ્રાસંગિક રહ્યા છે? શું તે યુવા પેઢીને નૈતિક દિશા, સંસ્કાર અને માનવીય સંતુલન પ્રદાન કરી શકે છે? આ સંશોધન પેપર આ જ પ્રશ્નોના ઉત્તર શોધવાનો પ્રયાસ કરે છે. ભારતીય જ્ઞાનપરંપરાના મૂલ્યો, જેમ કે સત્ય, અહિંસા, કરુણા, સહિષ્ણુતા, કર્તવ્યપરાયણતા, આત્મસંયમ અને સામાજિક જવાબદારી, આજના સમયમાં પણ યુવા પેઢી માટે માર્ગદર્શક બની શકે છે કે કેમ, તેનું વિક્ષ્લેષણ અહીં કરવામાં આવ્યું છે. આ સાથે પ્રસ્તુત સંશોધન પેપર યુવા પેઢી અને સંસ્કાર-સંરક્ષણ વચ્ચે ઊભી થયેલી પડકારસભર સ્થિતિને સમાજશાસ્ત્રીય અને સાંસ્કૃતિક દૃષ્ટિકોણથી સમજવાનો પ્રયાસ કરે છે. શિક્ષણવ્યવસ્થા, પરિવાર અને સમાજની ભૂમિકા, તેમજ ડિજિટલ માધ્યમોના સકારાત્મક અને નકારાત્મક પ્રભાવનો સમાવેશ કરીને આ અભ્યાસ પરંપરા અને આધુનિકતાના સમન્વયની શક્યતાઓ પર પ્રકાશ ફેંકે છે.

વર્તમાન સંશોધન વૈશ્વિકરણ અને ડિજિટલ યુગની વાસ્તવિકતાઓ વચ્ચે ભારતીય જ્ઞાનપરંપરાની મૂલ્યસભર પ્રાસંગિકતાને પુનઃસ્થાપિત કરવાનો પ્રયાસ છે, જેથી યુવા પેઢીમાં સંસ્કાર, નૈતિકતા અને સાંસ્કૃતિક ઓળખનું સંરક્ષણ અને સંવર્ધન શક્ય બને.

સંશોધનના હેતુઓ :

- ભારતીય જ્ઞાનપરંપરાના મૂળભૂત તત્ત્વો અને મૂલ્યોનું વિક્ષ્લેષણ કરવું.
- વૈશ્વિકરણ અને ડિજિટલ યુગના યુવા પેઢી પર પડતા સામાજિક–સાંસ્કૃતિક પ્રભાવનું મૂલ્યાંકન કરવું.
- યુવા પેઢીમાં સંસ્કાર–સંરક્ષણ સામે ઊભા થયેલા પડકારોનું અધ્યયન કરવું.
- આધુનિક સંદર્ભમાં ભારતીય જ્ઞાનપરંપરાની પ્રાસંગિકતા નિર્ધારિત કરવી.
- પરંપરા અને આધુનિકતાના સમન્વય માટે વ્યવહારુ સૂચનો પ્રસ્તુત કરવું.

સંશોધનનો અભિગમ :

- **સામાજશાસ્ત્રીય અભિગમ : યુવા પેઢી, સંસ્કાર અને સામાજિક પરિવર્તનના પરિપ્રેક્ષ્યમાં:**

સામાજશાસ્ત્રીય અભિગમ માનવ સમાજ, સામાજિક સંસ્થાઓ, મૂલ્યવ્યવસ્થા અને સામાજિક પરિવર્તનની પ્રક્રિયાને વૈજ્ઞાનિક અને તટસ્થ રીતે સમજવાનો પ્રયત્ન કરે છે. વર્તમાન સંશોધનમાં વૈશ્વિકરણ અને ડિજિટલ યુગના સંદર્ભમાં યુવા પેઢી, સંસ્કાર અને સામાજિક પરિવર્તન વચ્ચેના સંબંધોને સમજવા માટે સામાજશાસ્ત્રીય અભિગમ અપનાવવામાં આવ્યો છે.

વૈશ્વિકરણના પ્રભાવ હેઠળ ભારતીય સમાજમાં વ્યક્તિવાદ, ઉપભોક્તાવાદ અને સ્પર્ધાત્મકતાનો વધારો થયો છે. આ પ્રવૃત્તિઓ યુવા પેઢીના મૂલ્યબોધને પ્રભાવિત કરે છે અને પરંપરાગત સંસ્કાર, જેમ

કે સહઅસ્તિત્વ, કર્તવ્યભાવ અને સામાજિક જવાબદારી, નબળા પડતાં જોવા મળે છે. સામાજશાસ્ત્રીય અભિગમ આ પરિબળોને સામાજિક પરિવર્તનના સ્વરૂપ તરીકે જોવે છે, જેમાં મૂલ્યપરિવર્તન અને સંસ્કૃતિગત જેવા તત્વો સામેલ છે. આ અભિગમ યુવા પેઢીમાં ઓળખ સંકટ અને મૂલ્યસંઘર્ષ જેવા મુદ્દાઓને પણ પ્રકાશિત કરે છે. પરંપરાગત અને આધુનિક મૂલ્યો વચ્ચેના તણાવને કારણે યુવાનો અનેકવાર માનસિક અને સામાજિક અસંતુલન અનુભવે છે. સામાજશાસ્ત્રીય દૃષ્ટિકોણથી આ સમસ્યાઓને વ્યક્તિગત નહીં પરંતુ સામાજિક સંરચનામાં થયેલા પરિવર્તનના પરિણામ તરીકે સમજવામાં આવે છે.

સામાજશાસ્ત્રીય અભિગમ અંતર્ગત આ સંશોધન શિક્ષણવ્યવસ્થા, પરિવાર અને સમાજની સંયુક્ત ભૂમિકાનો અભ્યાસ કરે છે. શિક્ષણ માત્ર જ્ઞાન આપવાનું સાધન નહીં, પરંતુ સંસ્કાર ઘડવાની સામાજિક સંસ્થા તરીકે કાર્ય કરે છે, આ બાબત પર વિશેષ ભાર મૂકવામાં આવ્યો છે. આ અભિગમ દર્શાવે છે કે, જો સમાજ તેની મૂલ્યવ્યવસ્થાને મજબૂત રાખવા માંગે છે, તો યુવા પેઢીને ભારતીય જ્ઞાનપરંપરાના મૂલ્યો સાથે જોડવું અનિવાર્ય છે.

➢ **સાંસ્કૃતિક અભિગમ : ભારતીય જ્ઞાનપરંપરા અને મૂલ્યવ્યવસ્થાના સંદર્ભમાં**

સાંસ્કૃતિક અભિગમ સમાજની જીવનશૈલી, માન્યતાઓ, પરંપરાઓ, પ્રતીકો અને મૂલ્યવ્યવસ્થાને સમજવાનો એક મહત્વપૂર્ણ દૃષ્ટિકોણ છે. વર્તમાન સંશોધનમાં વૈશ્વિકરણ રણ અને ડિજિટલ યુગના સંદર્ભમાં ભારતીય જ્ઞાનપરંપરા અને મૂલ્યવ્યવસ્થાની પ્રાસંગિકતા સમજવા માટે સાંસ્કૃતિક અભિગમ અપનાવવામાં આવ્યો છે. ભારતીય સંસ્કૃતિ માત્ર ભૌતિક જીવનપદ્ધતિ નહીં, પરંતુ આધ્યાત્મિકતા, નૈતિકતા અને માનવધર્મ આધારિત જીવનદર્શન છે, જે હજારો વર્ષોથી સમાજને માર્ગદર્શન આપતું આવ્યું છે.

આ અભિગમ યુવા પેઢીના સંસ્કાર અને ઓળખના પ્રશ્નને પણ સાંસ્કૃતિક દૃષ્ટિએ વિશ્લેષિત કરે છે. સંસ્કાર માત્ર વ્યક્તિગત આચરણ નથી, પરંતુ તે સંસ્કૃતિની સતત પ્રવાહિતાનું પ્રતિક છે. જ્યારે સંસ્કારપ્રણાલી નબળી પડે છે, ત્યારે સમાજની સાંસ્કૃતિક ઓળખ ખોરવાઈ જાય છે. ભારતીય જ્ઞાનપરંપરાના મૂલ્યો યુવા પેઢીમાં નૈતિકતા, સહિષ્ણુતા, કરુણા અને આત્મસંયમ જેવા ગુણો વિકસાવીને સંસ્કાર-સંરક્ષણમાં મહત્વપૂર્ણ ભૂમિકા ભજવી શકે છે. સાંસ્કૃતિક અભિગમ એ પણ સ્પષ્ટ કરે છે કે, આધુનિક ટેકનોલોજી અને પરંપરાગત સંસ્કૃતિ એકબીજાના વિરોધી નથી. જો ડિજિટલ માધ્યમોનો ઉપયોગ ભારતીય જ્ઞાનપરંપરાના પ્રસાર અને પુનર્વ્યાખ્યા માટે કરવામાં આવે, તો સંસ્કૃતિને નવી પેઢી સુધી અસરકારક રીતે પહોંચાડી શકાય છે. આ અભિગમ પરંપરા અને આધુનિકતાના સકારાત્મક સમન્વય પર ભાર મૂકે છે.

ભારતીય જ્ઞાનપરંપરા - અર્થ અને સ્વરૂપ

ભારતીય જ્ઞાનપરંપરા માનવસભ્યતાની પ્રાચીન અને સમૃદ્ધ પરંપરાઓમાંની એક છે. તે માત્ર માહિતી કે બૌદ્ધિક જ્ઞાન સુધી સીમિત નથી, પરંતુ જીવન જીવવાની સર્વાંગી દૃષ્ટિ રજૂ કરે છે. ‘જ્ઞાન’નો અર્થ ભારતીય સંદર્ભમાં માત્ર શાસ્ત્રીય અભ્યાસ નથી, પરંતુ આત્મજ્ઞાન, અનુભવ, મૂલ્યબોધ અને વ્યવહારિક સમજણનો સંકલિત સ્વરૂપ છે. ભારતીય જ્ઞાનપરંપરા માનવીના આંતરિક વિકાસ અને સમાજના સુમેળભર્યા અસ્તિત્વ બંનેને કેન્દ્રમાં રાખે છે.

ભારતીય જ્ઞાનપરંપરાનું મૂળ વેદોમાં રહેલું છે. ઋગ્વેદ, યજુર્વેદ, સામવેદ અને અથર્વવેદમાં પ્રકૃતિ, માનવ અને બ્રહ્માંડ વચ્ચેના સંબંધોનું તત્ત્વજ્ઞાનિક વર્ણન મળે છે. ઉપનિષદોમાં આત્મા, પરમાત્મા અને બ્રહ્મના સંકલ્પનાઓ દ્વારા માનવીને આત્મચિંતન અને આત્મસાક્ષાત્કાર તરફ દોરી જવામાં આવ્યો છે.

“તત્વમસિ”, “અહં બ્રહ્માસ્મિ” જેવી મહાવાક્યો ભારતીય જ્ઞાનપરંપરાના આધ્યાત્મિક ઊંડાણને વ્યક્ત કરે છે.

ભગવદગીતા ભારતીય જ્ઞાનપરંપરાનું એક મહત્વપૂર્ણ ગ્રંથ છે, જેમાં કર્મયોગ, ભક્તિયોગ અને જ્ઞાનયોગના સિદ્ધાંતો દ્વારા જીવનના વ્યવહારિક અને આધ્યાત્મિક બંને પાસાઓનું સંકલન જોવા મળે છે. ગીતા જીવનને કર્તવ્યભાવ, નિષ્કામ કર્મ અને નૈતિકતા સાથે જીવવાની પ્રેરણા આપે છે. આ ગ્રંથ દર્શાવે છે કે જ્ઞાન માત્ર વિચાર નહીં, પરંતુ કર્મ અને આચરણમાં પ્રગટ થવું જોઈએ. સંત પરંપરાએ જાતિ, વર્ગ અને ધાર્મિક ભેદભાવને પડકારતાં માનવતા, પ્રેમ અને ભક્તિનો સંદેશ આપ્યો છે. આ રીતે ભારતીય જ્ઞાનપરંપરા વિવિધ વિચારધારાઓને એકત્રિત કરીને સહઅસ્તિત્વની સંસ્કૃતિ વિકસાવે છે.

ગુરુ-શિષ્ય પરંપરા ભારતીય જ્ઞાનપરંપરાનું મુખ્ય સ્વરૂપ છે. જ્ઞાનનું સંક્રમણ માત્ર પાઠ્યપુસ્તકો દ્વારા નહીં, પરંતુ જીવનના અનુભવ, આચરણ અને સંવાદ દ્વારા થતું હતું. આ પરંપરાએ શિક્ષણને મૂલ્યમૂલક અને જીવનકેન્દ્રી બનાવ્યું. સાથે સાથે યોગ, ધ્યાન, તપસ્યા અને સેવા જેવી પ્રથાઓ દ્વારા જ્ઞાનને વ્યવહારિક સ્વરૂપ આપવામાં આવ્યું. ભારતીય જ્ઞાનપરંપરા પ્રકૃતિપ્રેમ અને પર્યાવરણ સંરક્ષણ પર પણ ભાર મૂકે છે. પ્રકૃતિને માતા તરીકે જોવાની દૃષ્ટિ માનવી અને પર્યાવરણ વચ્ચે સંતુલન જાળવવાની શિક્ષા આપે છે. આ દૃષ્ટિકોણ આજના વૈશ્વિક પર્યાવરણ સંકટના સમયમાં વિશેષ પ્રાસંગિક છે.

ભારતીય જ્ઞાનપરંપરાનું અર્થ અને સ્વરૂપ જીવનના સર્વાંગી વિકાસ સાથે જોડાયેલું છે. તે નૈતિકતા, આધ્યાત્મિકતા, સામાજિક જવાબદારી અને પ્રકૃતિસંરક્ષણને એકસાથે સમાવે છે. વૈશ્વીકરણ અને ડિજિટલ યુગમાં પણ આ જ્ઞાનપરંપરા માનવજીવનને દિશા અને સંતુલન આપવાની ક્ષમતા ધરાવે છે, અને તેથી તે આજે પણ એટલી જ પ્રાસંગિક અને મૂલ્યવાન છે.

વૈશ્વિકરણ : સંકલ્પના અને પ્રભાવ:

વૈશ્વિકરણ આધુનિક વિશ્વની એક મહત્વપૂર્ણ સામાજિક, આર્થિક અને સાંસ્કૃતિક પ્રક્રિયા છે, જેના પરિણામે વિશ્વના વિવિધ દેશો અને સમાજો વચ્ચે પરસ્પર નિર્ભરતા અને સંપર્કોમાં નોંધપાત્ર વધારો થયો છે. વૈશ્વિકરણનો મૂળ ભાવ અર્થતંત્ર, ટેકનોલોજી, સંચાર, શિક્ષણ અને સંસ્કૃતિના ક્ષેત્રોમાં સરહદોને પાર કરીને વિચારો, માલ, સેવાઓ અને જીવનશૈલીઓનું આદાન-પ્રદાન થવાનું દર્શાવે છે. આ પ્રક્રિયાએ વિશ્વને એક “વૈશ્વિક ગામ”માં પરિવર્તિત કરી દીધું છે.

વૈશ્વિકરણની સંકલ્પના : વૈશ્વિકરણ માત્ર આર્થિક પ્રક્રિયા નથી, પરંતુ એક સર્વાંગી સામાજિક પરિવર્તન છે. આ સંકલ્પનામાં આંતરરાષ્ટ્રીય વેપાર, બહુરાષ્ટ્રીય કંપનીઓ, વૈશ્વિક મીડિયા, ડિજિટલ ટેકનોલોજી અને સાંસ્કૃતિક પરસ્પર સંપર્કનો સમાવેશ થાય છે વૈશ્વિકરણ માનવ સમાજમાં નવી તકોથી લઈને નવી પડકારો સુધીનું વિસ્તૃત માળખું ઊભું કરે છે. તે સમાજના પરંપરાગત ઢાંચાઓ, મૂલ્યપ્રણાલી અને જીવનશૈલીઓમાં પરિવર્તન લાવે છે.

આર્થિક પ્રભાવ : વૈશ્વિકરણના પરિણામે ભારતીય અર્થવ્યવસ્થામાં ઉદ્યોગીકરણ, રોજગારની નવી તકો અને વૈશ્વિક બજારો સાથે જોડાણ વધ્યું છે. માહિતી ટેકનોલોજી, સેવા ક્ષેત્ર અને સ્ટાર્ટ-અપ સંસ્કૃતિના વિકાસમાં વૈશ્વિકરણની મહત્વપૂર્ણ ભૂમિકા રહી છે. જોકે, આ સાથે આર્થિક અસમાનતા, ઉપભોક્તાવાદ અને બજારકેન્દ્રિત જીવનદૃષ્ટિમાં વધારો થયો છે, જે સામાજિક મૂલ્યો પર અસર કરે છે.

સાંસ્કૃતિક પ્રભાવ : વૈશ્વિકરણનો સૌથી વધુ અનુભવાતો પ્રભાવ સાંસ્કૃતિક ક્ષેત્રમાં જોવા મળે છે. વૈશ્વિક મીડિયા, ફિલ્મો, સંગીત, ફેશન અને સોશિયલ મીડિયા દ્વારા પાશ્ચાત્ય જીવનશૈલી અને મૂલ્યોનું પ્રસારણ થાય છે. પરિણામે સ્થાનિક સંસ્કૃતિ, ભાષા અને પરંપરાઓ પર દબાણ આવે છે. ભારતીય સમાજમાં પરંપરાગત મૂલ્યોની સામે ભૌતિકવાદ અને વ્યક્તિગત સ્વતંત્રતાને વધારે મહત્વ આપવામાં આવતું જોવા મળે છે.

સામાજિક પ્રભાવ : વૈશ્વિકરણથી સમાજની રચનામાં પરિવર્તન આવ્યું છે. સંયુક્ત પરિવાર પ્રણાલીના સ્થાને ન્યુક્લિયર પરિવારનો વધારો, વ્યક્તિગત સ્વતંત્રતાનો વિસ્તારો અને સામાજિક સંબંધોમાં ઢીલાશ જેવા પરિવર્તનો જોવા મળે છે. આ પરિવર્તનો ખાસ કરીને યુવા પેઢીના સંસ્કાર અને મૂલ્યબોધને અસર કરે છે.

શૈક્ષણિક અને જ્ઞાનસંબંધિત પ્રભાવ : વૈશ્વિકરણના કારણે વૈશ્વિક સ્તરે જ્ઞાનની ઉપલબ્ધિ સરળ બની છે. આંતરરાષ્ટ્રીય શિક્ષણ, ઑનલાઇન અભ્યાસ અને વૈશ્વિક સંશોધન સહકાર શક્ય બન્યા છે. જોકે, શિક્ષણમાં વ્યવસાયલક્ષી અભિગમ વધતાં મૂલ્યમૂલક અને માનવકેન્દ્રી શિક્ષણને પાછળ ધકેલવાની પ્રવૃત્તિ પણ જોવા મળે છે.

ભારતીય સમાજ પર વૈશ્વિકરણનો કુલ પ્રભાવ : ભારતીય સમાજ પર વૈશ્વિકરણ દ્વિધા સ્વરૂપે અસર કરે છે. એક તરફ તે આધુનિકતા, વિકાસ અને વૈશ્વિક જોડાણ લાવે છે, તો બીજી તરફ સંસ્કૃતિગ્લાનિ, મૂલ્યવિચલન અને ઓળખ સંકટ જેવા પ્રશ્નો ઊભા કરે છે. આ પરિસ્થિતિમાં ભારતીય જ્ઞાનપરંપરાના મૂલ્યો વૈશ્વીકરણના નકારાત્મક પ્રભાવ સામે સંતુલન સ્થાપિત કરવામાં માર્ગદર્શક બની શકે છે.

ડિજિટલ યુગ અને યુવા પેઢી :

ડિજિટલ યુગે યુવા પેઢીના જીવનમાં અભૂતપૂર્વ પરિવર્તન લાવ્યું છે. ઇન્ટરનેટ, સ્માર્ટફોન, સોશિયલ મીડિયા અને ડિજિટલ પ્લેટફોર્મ્સ યુવાનોના વિચાર, સંવાદ, શિક્ષણ અને જીવનશૈલીને સીધો પ્રભાવિત કરે છે. માહિતીની ઝડપી અને સરળ ઉપલબ્ધિથી યુવા પેઢી વૈશ્વિક જ્ઞાન સાથે જોડાઈ છે, જેના કારણે તેમની ક્ષમતાઓ અને તકોમાં વધારો થયો છે. પરંતુ ડિજિટલ માધ્યમોના અતિરેક ઉપયોગથી મૂલ્યવિચલન, માનસિક અસંતુલન, એકલતા અને સંસ્કારગ્લાનિ જેવા પડકારો પણ ઊભા થયા છે. વર્ચ્યુઅલ વિશ્વના પ્રભાવથી પરંપરાગત સામાજિક સંબંધો અને નૈતિક મૂલ્યો નબળા પડતા જોવા મળે છે. ડિજિટલ યુગ યુવા પેઢી માટે તક અને પડકાર-બન્ને રૂપે હાજર છે. આ પરિસ્થિતિમાં ભારતીય જ્ઞાનપરંપરાના મૂલ્યો ડિજિટલ જીવનશૈલીમાં સંતુલન અને નૈતિક દિશા પ્રદાન કરી શકે છે.

યુવા પેઢી અને સંસ્કાર-સંરક્ષણની પડકારસભર સ્થિતિ :

આજના વૈશ્વિકરણ અને ડિજિટલ યુગમાં યુવા પેઢી ઝડપી પરિવર્તનના કેન્દ્રમાં છે. આધુનિક શિક્ષણ, સોશિયલ મીડિયા, વૈશ્વિક સંસ્કૃતિ અને ઉપભોક્તાવાદના પ્રભાવથી યુવાનોના વિચારધારા અને જીવનશૈલીમાં મૂળભૂત ફેરફારો થયા છે. પરિણામે પરંપરાગત સંસ્કાર, નૈતિક મૂલ્યો અને સામાજિક જવાબદારી પ્રત્યેની ભાવના ધીમે ધીમે નબળી પડતી જોવા મળે છે.

પરિવાર, સમાજ અને શિક્ષણસંસ્થાઓ દ્વારા મળતા સંસ્કાર વર્ચ્યુઅલ જીવનશૈલી અને વ્યક્તિવાદના કારણે અસરકારક રીતે સંક્રમિત થતા નથી. યુવાનોમાં ઓળખ સંકટ, માનસિક અસંતુલન અને મૂલ્યવિચલન જેવા પ્રશ્નો ઊભા થાય છે. આ પડકારસભર સ્થિતિમાં ભારતીય જ્ઞાનપરંપરાના મૂલ્યો

જેમ કે સત્ય, સંયમ, કર્તવ્યભાવ અને સહઅસ્તિત્વ યુવા પેઢીમાં સંસ્કાર-સંરક્ષણ માટે માર્ગદર્શન પૂરું પાડી શકે છે.

આધુનિક સંદર્ભમાં ભારતીય જ્ઞાનપરંપરાની પ્રાસંગિકતા :

આધુનિક યુગમાં વૈજ્ઞાનિક વિકાસ, વૈશ્વિકરણ અને ડિજિટલ ક્રાંતિએ માનવજીવનને વધુ સુવિધાસભર બનાવ્યું છે, પરંતુ સાથે સાથે મૂલ્યવિચલન, માનસિક તણાવ અને સામાજિક વિખૂટાપણાં જેવી સમસ્યાઓ પણ ઊભી કરી છે. આવી પરિસ્થિતિમાં ભારતીય જ્ઞાનપરંપરા માનવજીવનને સંતુલન અને નૈતિક દિશા આપવાની ક્ષમતા ધરાવે છે.

ભારતીય જ્ઞાનપરંપરા સત્ય, અહિંસા, કરુણા, સંયમ અને કર્તવ્યભાવ જેવા મૂલ્યો પર આધારિત છે, જે વ્યક્તિગત વિકાસ સાથે સામાજિક સુમેળ સ્થાપિત કરે છે. યોગ, ધ્યાન અને આત્મચિંતન જેવી પ્રથાઓ આધુનિક માનવીના માનસિક તણાવને ઘટાડવામાં સહાયક બની છે. સાથે જ 'વસુધૈવ કુટુંબકમ્' જેવી વિચારધારા વૈશ્વિક સહઅસ્તિત્વ અને માનવએકતાનો સંદેશ આપે છે. આધુનિક સંદર્ભમાં ભારતીય જ્ઞાનપરંપરા માત્ર સાંસ્કૃતિક વારસો નહીં, પરંતુ આજની વૈશ્વિક અને ડિજિટલ જીવનશૈલીમાં પણ પ્રાસંગિક અને માર્ગદર્શક તત્ત્વરૂપે ઊભરી આવે છે.

પરંપરા અને આધુનિકતાનો સમન્વય :

પરંપરા અને આધુનિકતા ઘણીવાર વિરોધી રૂપે જોવામાં આવે છે, પરંતુ વાસ્તવમાં બંને એકબીજાની પૂરક છે. પરંપરા સમાજને મૂલ્યો, સંસ્કાર અને ઓળખ આપે છે, જ્યારે આધુનિકતા નવી વિચારધારા, વૈજ્ઞાનિક દૃષ્ટિ અને વિકાસની તકો પૂરી પાડે છે. બંને વચ્ચે સંતુલિત સમન્વય સમાજના સર્વાંગી વિકાસ માટે આવશ્યક છે. આજના વૈશ્વીકરણ અને ડિજિટલ યુગમાં આધુનિક ટેકનોલોજી અને જીવનશૈલીનો સ્વીકાર અનિવાર્ય છે, પરંતુ તે સાથે પરંપરાગત નૈતિક મૂલ્યો અને સાંસ્કૃતિક વારસાને જાળવવું પણ એટલું જ મહત્વનું છે. ભારતીય જ્ઞાનપરંપરા આધુનિક જીવનમાં પરંપરાના મૂલ્યોને સમાવીને જીવનને સંતુલિત બનાવવાની માર્ગદર્શિકા આપે છે. પરંપરા અને આધુનિકતાનો સમન્વય વ્યક્તિને મૂલ્યનિષ્ઠ, સમાજને સુમેળભર્યું અને સંસ્કૃતિને જીવંત રાખે છે.

સૂચનો :

વૈશ્વિકરણ અને ડિજિટલ યુગના પડકારોને ધ્યાનમાં રાખીને ભારતીય જ્ઞાનપરંપરાના મૂલ્યોનું સંરક્ષણ અને પ્રસાર કરવા માટે સંકલિત પ્રયાસોની આવશ્યકતા છે. આ સંદર્ભમાં નીચેના સૂચનો પ્રસ્તુત કરી શકાય:

- શિક્ષણપ્રણાલીમાં ભારતીય જ્ઞાનપરંપરા અને મૂલ્યશિક્ષણને ઔપચારિક રીતે સામેલ કરવું જરૂરી છે. અભ્યાસક્રમોમાં યોગ, નૈતિક શિક્ષણ, ભારતીય તત્વજ્ઞાન અને સંસ્કૃતિ આધારિત વિષયોને આધુનિક અને રસપ્રદ પદ્ધતિથી રજૂ કરવામાં આવે, જેથી યુવા પેઢીમાં મૂલ્યબોધ વિકસે.
- પરિવાર સંસ્થાની ભૂમિકા મજબૂત કરવી જરૂરી છે. માતા-પિતા અને વડીલો દ્વારા દૈનિક જીવનમાં સંસ્કારો, પરંપરા અને નૈતિક મૂલ્યોનું આચરણ યુવાનો માટે જીવંત ઉદાહરણ બની શકે છે. પરિવારના સંવાદમાં ભારતીય મૂલ્યોને મહત્વ આપવું આવશ્યક છે.

- ડિજિટલ માધ્યમોને સંસ્કાર પ્રસારનું સાધન બનાવવું જોઈએ. સોશિયલ મીડિયા, વેબ પ્લેટફોર્મ અને ઑનલાઇન શિક્ષણ દ્વારા ભારતીય જ્ઞાનપરંપરાના મૂલ્યોને યુવા પેઢી માટે આકર્ષક અને પ્રાસંગિક સ્વરૂપે રજૂ કરી શકાય છે.
- યુવા પેઢીને આત્મચિંતન, યોગ અને ધ્યાન જેવી પ્રથાઓ સાથે જોડવામાં આવે, જેથી તેઓ માનસિક સંતુલન, આત્મનિયંત્રણ અને નૈતિક સમજ વિકસાવી શકે.
- પરંપરા અને આધુનિકતાના સમન્વય પર આધારિત નીતિઓ અને કાર્યક્રમો અમલમાં મૂકવામાં આવે, જેથી ભારતીય જ્ઞાનપરંપરા સમયાનુકૂળ રીતે જીવંત રહી શકે અને સમાજના સર્વાંગી વિકાસમાં યોગદાન આપી શકે.

નિષ્કર્ષ :

વર્તમાન સંશોધનથી સ્પષ્ટ થાય છે કે વૈશ્વિકરણ અને ડિજિટલ યુગે માનવજીવનમાં વ્યાપક અને ઝડપી પરિવર્તન લાવ્યું છે. આ પરિવર્તનોએ એક તરફ વૈજ્ઞાનિક પ્રગતિ, માહિતીની સુલભતા અને વૈશ્વિક જોડાણને મજબૂત બનાવ્યા છે, તો બીજી તરફ ભારતીય સમાજની પરંપરાગત મૂલ્યવ્યવસ્થા અને સંસ્કારપ્રણાલીને ગંભીર પડકારો સામે ઊભી કરી છે. ખાસ કરીને યુવા પેઢી આ પરિવર્તનોના કેન્દ્રમાં હોવાથી તેમના જીવન, વિચારધારા અને વર્તનમાં નોંધપાત્ર પરિવર્તન જોવા મળે છે.

અભ્યાસ દર્શાવે છે કે ઉપભોક્તાવાદ, વ્યક્તિવાદ અને વર્ચ્યુઅલ સંસ્કૃતિના વધતા પ્રભાવને કારણે પરિવાર, સમાજ અને શિક્ષણ દ્વારા મળતા સંસ્કારો નબળા પડ્યા છે. યુવાનોમાં મૂલ્યવિચલન, ઓળખ સંકટ, માનસિક તણાવ અને સામાજિક જવાબદારીમાં ઘટાડો જેવા પ્રશ્નો ઊભા થયા છે. આ સ્થિતિ માત્ર વ્યક્તિગત સમસ્યા નથી, પરંતુ સમગ્ર સમાજની સાંસ્કૃતિક સતતતાને અસર કરતી એક ગંભીર સામાજિક પરિસ્થિતિ છે.

આ સંદર્ભમાં ભારતીય જ્ઞાનપરંપરાના મૂલ્યો—જેમ કે સત્ય, અહિંસા, કરુણા, સંયમ, કર્તવ્યભાવ અને સહઅસ્તિત્વ આજના યુગમાં પણ અત્યંત પ્રાસંગિક સાબિત થાય છે. ભારતીય જ્ઞાનપરંપરા માનવીના આંતરિક વિકાસ અને સામાજિક સુમેળ વચ્ચે સંતુલન સ્થાપિત કરે છે. યોગ, ધ્યાન, આત્મચિંતન અને ગુરુ-શિષ્ય પરંપરા જેવી પ્રથાઓ આધુનિક યુવાનોને માનસિક શાંતિ, આત્મનિયંત્રણ અને નૈતિક દૃષ્ટિ પ્રદાન કરી શકે છે.

સંશોધનનો મુખ્ય નિષ્કર્ષ એ છે કે આધુનિકતા અને પરંપરા એકબીજાના વિરોધી નહીં, પરંતુ પૂરક છે. જો વૈશ્વીકરણ અને ડિજિટલ વિકાસને ભારતીય જ્ઞાનપરંપરાના મૂલ્યો સાથે સંયોજિત કરવામાં આવે, તો યુવા પેઢીમાં સંસ્કાર-સંરક્ષણ અને મૂલ્યબોધ મજબૂત બની શકે છે. પરિવાર, શિક્ષણસંસ્થાઓ, સમાજ અને મીડિયા મળીને ભારતીય જ્ઞાનપરંપરાને આધુનિક સ્વરૂપમાં રજૂ કરે તો સંસ્કૃતિની સતતતા જળવાઈ શકે.

અંતે એવું કહી શકાય કે, ભારતીય જ્ઞાનપરંપરા માત્ર ભૂતકાળનો વારસો નથી, પરંતુ વર્તમાન અને ભવિષ્ય માટે માર્ગદર્શક શક્તિ છે. વૈશ્વિકરણ અને ડિજિટલ યુગની પડકારસભર પરિસ્થિતિમાં આ પરંપરાના મૂલ્યો યુવા પેઢીને સંતુલિત, સંવેદનશીલ અને જવાબદાર નાગરિક બનાવવા માટે મહત્વપૂર્ણ આધાર પુરા પાડે છે. તેથી ભારતીય જ્ઞાનપરંપરાનું સંરક્ષણ અને આધુનિક સંદર્ભમાં તેનું સર્જનાત્મક પુનર્વ્યાખ્યાન સમયની આવશ્યકતા છે.

સંદર્ભ સૂચિ :

1. આચાર્ય, હઝારીપ્રસાદ દ્વિવેદી. (2004). ભારતીય સંસ્કૃતિ અને સાહિત્ય. દિલ્હી: રાજકમલ પ્રકાશન.
2. ભગવદ્ ગીતા. (અનુવાદ અને ભાષ્ય). ગોરખપુર: ગીતાપ્રેસ.
3. ભટ્ટ, જી. સી. (2010). ભારતીય દર્શન. અમદાવાદ: યુનિવર્સિટી ગ્રંથ નિર્માણ બોર્ડ.
4. દવે, રમેશભાઈ. (2015). ભારતીય સંસ્કૃતિ અને મૂલ્યો. અમદાવાદ: નવભારત સાહિત્ય મંદિર.
5. નંદા, બી. આર. (2001). Indian Values in the Modern World. New Delhi: Oxford University Press.
6. શર્મા, આર. એન. (2012). Education, Culture and Human Values. New Delhi: Atlantic Publishers.
7. શ્રી અરવિંદ. (1998). The Foundations of Indian Culture. Pondicherry: Sri Aurobindo Ashram Press.
8. Tilak, B. G. (2006). Gita Rahasya. Pune: Tilak Brothers. UNESCO. (2015). Rethinking Education: Towards a Global Common Good. Paris: UNESCO Publishing.
9. Giddens, Anthony. (1990). The Consequences of Modernity. Cambridge: Polity Press.
10. Appadurai, Arjun. (1996). Modernity at Large: Cultural Dimensions of Globalization. Minneapolis: University of Minnesota Press.
11. Beck, Ulrich. (2000). What is Globalization? Cambridge: Polity Press.
12. Sen, Amartya. (2005). The Argumentative Indian: Writings on Indian Culture, History and Identity. New Delhi: Penguin Books.
13. Vivekananda, Swami. (2017). Complete Works of Swami Vivekananda. Kolkata: Advaita Ashrama.
14. Joshi, K. L. (2014). Indian Philosophy and Value Education. Jaipur: Rawat Publications.